

ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ

ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Κριτική επισκόπηση
από το πρίσμα της
κοινωνικής επιστήμης

ISBN 978-960-310-374-5

© 2014, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ & ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ
Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646
e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

σεις και φυλλάδια, μύθους και αυτοβιογραφίες προκειμένου να αποδώσει –με τρόπο κατά κανόνα μυθιστορηματικό– «πραγματικά βιώματα»: τον τρόπο με τον οποίο οι καθημερινοί άνθρωποι (menu people) αισθάνονταν και κατανοούσαν τον κόσμο (Scott, 2011). Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετώντας μια αποκεντροθετημένη οπτική –σε αγαστή όμως επικοινωνία με κεντρικά ερωτήματα–, η Davis ασχολήθηκε με τις εθιμικές τελετές, τις εξεγέρσεις και την επίδραση που άσκησε η τυπογραφία στις συνήθειες και το σκεπτικό των γάλλων τεχνιτών και αγροτών στην εποχή της Μεταρρύθμισης (*Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays*, 1975)· τον τρόπο με τον οποίο βίωνονταν η ταυτότητα, οι ερωτικές και οι οικογενειακές σχέσεις την ίδια περίοδο (*The Return of Martin Guerre*, 1983 – η πολύκροτη ιστορία ενός αγρότη που προσποιήθηκε την ταυτότητα του Martin Guerre προκειμένου να συζήσει με τη γυναίκα του Bertrande, να ενταχθεί στην οικογένειά του και να κληρονομήσει την περιουσία του)· τους τρόπους αντιμετώπισης και προσαρμογής στις ποινές που προέβλεπε το δικαίωμα σύστημα –πάλι– κατά τον 16ο αιώνα (*Fiction in the Archives: Pardon tales and their Tellers in Sixteenth-Century France*, 1987)· την έμφυλη εμπειρία αναλόγως κοινωνικής θέσης και θρησκειώματος κατά τον 17ο αιώνα (*Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*, 1995)· την πρακτική της δωροδοσίας (αλλά και της δωροδοκίας) ως εναλλακτικό ανταλλακτικό σύστημα (*The Gift in Sixteenth-Century France*, 2000)· τα δί-κτυα επικοινωνίας ανάμεσα σε οικογένειες καλλιεργητών και δουλοπάροικων σε φυτείες γαιοκτημόνων διαφορετικού θρησκειώματος (*Braided Histories*, 2005)· το πώς, στη βάση της επίκλησης οικουμενικών αξιών και πρακτικών, χτίζονταν διάλογοι κατανόησης που έτεμναν τις θρησκευτικές έριδες (*Trickster Travels; A Sixteenth-Century Muslim Between Worlds*, 2006 – μέσα από την ιστορία του βορειοαφρικανού μουσουλμάνου Leo Africanus ο οποίος, έχοντας απαχθεί από χριστιανούς πειρατές, υποχρεώθηκε να ζήσει στην Ιταλία). Όλα τα βιβλία έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, ενώ το *The Return of Martin Guerre* σε όχι λιγότερο από 22 (στα ελληνικά, από τον Παράσκευα Ματάλα ως *Η επιστροφή του Μαρτίνου Γκερ*, Εκδόσεις Νεφέλη, 2000). Δεν αποτελεί έκπληξη ότι το λογοτεχνικό ύφος της Davis προκάλεσε τη μήνη του «αντικειμενισμού»: πώς είναι δυνατόν

CARLO GINZBURG (15 Απριλίου 1939-)

ΟΠΟΙΟΣ ΕΧΕΙ ΔΙΑΒΑΣΕΙ βιβλία του μεγάλου Carlo Ginzburg, καθηγητή στην Μπολόνια και το UCLA, θα έχει παρατηρήσει ότι το στιλ γραφής του, ακόμα και σε έργα ενιαίων θεματικών, είναι «αποσπασματικό»: παράγραφοι που ενώ συνεχονται δια-

C. Ginzburg (1939-)

περαστικά ευφυώς, δείχνουν να διατηρούν την αυτονομία τους· να διαβάζονται σαν μικρά, εντός του κεφαλαίου κεφάλαια ή ανεξάρτητα δοκίμια. (Χωρίς, βέβαια, να επικαλούνται εκ των προτέρων παρόμοια γνωστική εμβέλεια – με τον ίδιο τρόπο συντάσσονται άλλωστε και οι παρούσες εργοβιογραφικές απεικονίσεις...). Ερωτηθείς για αυτό το χαρακτηριστικό σε εκτενή συνέντευ-

ξη που παραχώρησε το Φεβρουάριο του 2003 στον Trygve Rilsen Gundersen της παλαιάς (σε αδιάλειπτη κυκλοφορία από το 1890) νορβηγικής πολιτικής και λογοτεχνικής επιθεώρησης *Samtiden* (παράπομπές από αγγλόφωνη μετάφραση του J. Basil Cowlshaw στη διαδικτυακή πύλη Eurozine), ο Ginzburg εξήγησε ότι το συγγραφικό αυτό ύφος ανάγεται στην οργανική σχέση της γραφής του και τη σαγήνη που του ασκεί ο κινηματογράφος και το μοντάζ:

Το μοντάζ αντιστοιχεί σε αυτό που θεωρώ ότι αντιπροσωπεύει το κατασκευασμένο στοιχείο των ιστορικών σπουδών: ξεκαθαρίζει ότι η γνώση μας είναι αποσπασματική και απορρέει από μια ανοιχτή διαδικασία. Αποτελούσε πάντοτε φιλοδοξία μου να διακρίνεται στα γραπτά μου η αβεβαιότητα της ερευνητικής διαδικασίας – προσπαθώ, με άλλα λόγια, να δείχνω τις επιφυλάξεις μου ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να κρίνει από μόνος του. Η ιστορική γραφή πρέπει να φιλοδοξεί να είναι δημοκρατική, που θα πει ότι οι κρίσεις του ιστορικού θα πρέπει να μπορούν να ελεγχθούν εξωτερικά, και ότι ο ανα-

γνώστης θα είναι ενήμερος όχι μόνο για τα συμπεράσματα στα οποία ο ιστορικός καταλήγει, αλλά και για τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες αυτά προέκυψαν (Eurozine, 2003, σ. 10).

Πολλοί θα σκεφτούν (και έτσι πράγματι έγινε) ότι οι προβληματισμοί αυτοί αρκούν να εντάξουν τον Ginzburg στη μεταμοντέρνα προδιάθεση. Όπως και η Davis, έτσι και εκείνος υπήρξε πρωτοπόρος και πρωτεργάτης της αποκεντροθετημένης ιστορίας, της μικρο-ιστορίας σύμφωνα με το δικό του, περισσότερο ευκρινή, όρο. Το εμβληματικό *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500* του 1976 – μεταφρασμένο σε δεκατρείς γλώσσες (στα ελληνικά από τον Κώστα Κουρεμένο ως *Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16ου αιώνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1994), παρακολουθεί τα βιώματα και την ιδιαίτερη κοσμοεικόνα του μυλωνά Domenico Scandrella (ή Menocchio) από το ορεινό χωριό Montereale της βόρειας Ιταλίας, που δικάστηκε και ρίχτηκε στην πυρά από την Ιερά Εξέταση εξαιτίας των αιρετικών του απόψεων (ο κόσμος, «όλα ήταν ένα χάος, δηλαδή γη, αέρας, νερό και φωτιά μαζί και ο όγκος αυτός σιγά-σιγά έγινε μια μάζα, ακριβώς όπως γίνεται με το τυρί μέσα στο γάλα, κι από κει γίνανε σκουλήκια, κι αυτοί ήταν οι άγγελοι»). Η πραγματεία βασιζόταν σε λεπτομερή έρευνα των αρχείων της Ιεράς Εξέτασης στο Udine, όπου ο Ginzburg είχε την ευκαιρία να μελετήσει τα πρακτικά της δίκης, παράλληλα με τα βιβλία που ο Menocchio είχε διαβάσει μαζί και με τις ερμηνείες που τους έδινε. Το θέμα των αιρετικών ρευμάτων σκέψης (αλλά και γενικότερα, οι υλικές και σημασιολογικές καταβολές ιστορικά βιωμένων κοσμοαντιλήψεων, έλλογων και μη) απασχολούσε τον Ginzburg ήδη από το πρώτο του βιβλίο, *I Benandanti: Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento* του 1966 (μεταφρασμένο στα αγγλικά από τους John και Anne Tedeschi ως *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 1983) όπου, με έναυσμα τις μαρτυρίες δύο χωρικών που είχαν συλληφθεί για μαγεία το 1575, διαπίστωσε την ύπαρξη μιας αίρεσης που, ενώ πράγματι ενεχόταν σε νύκτιες μυστικιστικές τελετές, ωστόσο θεωρούσε ότι αντιμαχόταν τη μαγεία επιδιώκοντας μόνο «το καλό». Υπήρχε λοιπόν ένα δόγμα (και ρεύμα συμπεριφορών) που προϋπήρχε και στη συνέχεια συνυπήρχε επί μακρόν με το Χριστιανισμό, το οποίο συνδεόταν με αρ-

χαϊκές δοξασίες για τη γονιμότητα της γης και είχε ευρύτατη γεωγραφική εξάπλωση (ο Ginzburg ανακάλυψε σημάδια της παρουσίας του σε περιοχές της Λετονίας προς τα τέλη του 17ου αιώνα). Κατά μία έννοια, το βιβλίο αυτό, όπως και το *Il formaggio e i vermi*, λειτούργησαν προπαρασκευαστικά για το *Storia notturna: Una decifrazione del Sabba* του 1989 (μεταφρασμένο στα αγγλικά από τον Raymond Rosenthal ως *Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath*, 1991) – έργο το οποίο ο ίδιος ο Ginzburg θεωρεί το magnum opus του (Eurozine, 2003, σ. 5). Εκκινώντας από τα εκτεταμένα πογκρόμ που ξέσπασαν στη Γαλλία το 1321 εναντίον Εβραίων, Σαρακηνών και λεπρών μετά τη διασπορά φήμης ότι οι πληθυσμοί αυτοί έριχναν συστηματικά δηλητήριο σε πηγάδια και άλλες πηγές υδάτινης τροφοδοσίας και ανεφοδιασμού, ο Ginzburg επικεντρώνεται στο μείζον πρόβλημα της λογικής και των πυκνών –υλικών και συμβολικών– διαδικασιών ανάδυσης των θεωριών συνωμοσίας. Στο έργο του Ginzburg συγκαταλέγονται φυσικά και άλλα κείμενα ή συλλογές δοκιμίων, κάποια περισσότερο φιλοσοφικού και λογοτεχνικού περιεχομένου (όπως το *Occhiacci di legno: nove riflessioni sulla distanza* του 1998 – ελληνική μετάφραση από τον Μπάμπη Λυκούδη: *Εύλινα μάτια: εννέα στοχασμοί για την απόσταση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006), κάποια άλλα εστιασμένα σε σύγχρονα προβλήματα με οιονεί πολιτική υφή, όπως, πιο χαρακτηριστικά, το *Il giudice e la storico: Considerazioni in margine al processo Sofri* του 1991, γραμμένο για την υπεράσπιση του στενού φίλου του Ginzburg Adriano Sofri, ο οποίος, το 1988, καταδικάστηκε σε εικοσαετή φυλάκιση για το φόνο του αστυνομικού επιθεωρητή Luigi Calabresi (ελληνική μετάφραση από τη Χαρά Σαρλικιώτη: *Ο δικαστής και ο ιστορικός: Σκέψεις στο περιθώριο της δίκης Σόφρι*, Νεφέλη, 2003). Είναι όμως σαφές πως η κεντρική ιστοριογραφική συμβολή του είναι η μικρο-ιστορία. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με έναν μεταμοντέρνο; Η απάντηση, που ανιχνεύεται και στα κατεξοχήν ιστοριογραφικά δοκίμια του Ginzburg (*Clues, Myths and the Historical Method*, 1989· *History, Rhetoric, and Proof. The Menachem Stern Jerusalem Lectures*, 1999· *Threads and Traces: True, False, Fictive*, 2012), είναι κάθετα αρνητική – και έχει πολλαπλή σημασία να «ακουστεί» η ίδια η φωνή του ιστορικού Ginzburg (μέσα από την ίδια συνέντευξη στο *Samtiden*). Κατ' αρχάς γύρω από

τον τρόπο με τον οποίο έγινε η πρόσληψη του διάσημου *Il formaggio e i vermi*:

Θα ήταν μάλλον σωστό να πει κανείς ότι το *Τυρί και τα σκουλήκια* άσκησαν μια κάποια επίδραση στη σύγχρονη κοινωνική ιστορία. Δεν είμαι όμως διόλου βέβαιος ότι αυτό είναι καλό. Η κοινωνική ιστορία των τελευταίων δεκαετιών μοιάζει καμιά φορά σαν μια παρέλαση των περήφανων ηττημένων της ιστορίας. Για το ζήτημα αυτό έχω δύο απόψεις. Από τη μια, όψεις της ιστορίας σαν κι αυτές που αντιπροσωπεύουν άνθρωποι όπως ο *Menocchio* είναι προφανώς σημαντικές. Καθόλου δεν χρειαζόμαστε όμως τη δημιουργία μιας αντικουλτούρας-πάνθεον ηττημένων ηρώων. Αυτό θα μετέτρεπε την ιστορία σε ιδεολογία, κι αυτό δεν είναι ποτέ καλό... (Eurozine, 2003, σ. 5).

Περισσότερο αποκαλυπτικός είναι όμως ο -εξαιρετικός- τρόπος με τον οποίο ο Ginzburg προσεγγίζει τη σχέση μικρο- και μακρο-επιπέδου (θεωρητικό πρόβλημα στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί) αναφορικά με τη διερεύνηση της μαγείας:

...[Τα] δυο επίπεδα [...] πρέπει να ιδωθούν συνδυαστικά: κατ' αρχάς εστιάζομαι στην προέλευση της πίστης στις μυστικιστικές τελεουργίες των μαγισσών σε μια συγκεκριμένη περιοχή και για μια περιορισμένη χρονική περίοδο, μέσω απτών και επαληθεύσιμων ιστορικών συμβάντων. Από πού μας έρχονται όμως αυτά τα συμβάντα; Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε ότι αυτές οι εικόνες των νυχτερινών περιηγήσεων των εκστατικών εσωτεριστικών τελετών των λατρευτικών συναθροίσεων, κτλ. συνάπτονται με συγκεκριμένες ιδέες συνωμοσίας για τις οποίες είμαστε σε θέση να βρούμε σαφείς απαντήσεις; Για να απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση πρέπει να μετακινηθούμε σε ένα άλλο επίπεδο. Οποιοδήποτε συμβάν, οσοδήποτε ασήμαντο και αν φαίνεται, μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ιστορικής πραγματικότητας (Eurozine, 2003, σ. 7 - η έμφαση δική μου).

Όμως ο Ginzburg αναφέρεται και πιο ρητά στο μεταμοντερνισμό και στις βασικές θεματικές της κριτικής που άσκησε: στο ζήτημα της ιστορικής αλήθειας της υφής των τεκμηρίων της ερμηνείας της σχέσης των ιστορικών σπουδών με τη λογοτεχνία, και της πολιτικής συνάφειας της όλης συζήτησης. Θεωρώ ότι τα εκτενή παραθέματα που ακολουθούν συνιστούν εξαιρετικά σημαντική συμβολή στην ιστοριογραφική συζήτηση:

Βρίσκω ότι συχνά με κατατάσσουν με τους «εχθρούς» μου. Αυτό από μόνο του δείχνει πόσο απλοϊκή υπήρξε η κριτική του μεταμοντερνισμού. Η συγγραφή της ιστορίας προφανώς αποτελεί κατασκευή: συνταιριάζουμε κομμάτια κι αποσπάσματα αυτού που έχει διασωθεί μέσα στο χρόνο για να δημιουργήσουμε μια πειστική εικόνα του παρελθόντος. Όμως η εικόνα αυτή είναι ταυτόχρονα μια ανα-κατασκευή. Είναι αυτή η εγγενής ένταση -η άναρχη και συχνά απρόβλεπτη αλληλεπίδραση αυτών των δύο συνθηκών- που δίνει στην ιστορία τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Αμφότερες οι πλευρές στη σχετική συζήτηση, όμως, δυσκολεύονται να διαχειριστούν αυτές τις δύο όψεις ταυτόχρονα. Επί της αρχής, δεν θα έπρεπε ποτέ να είχαμε εμπλακεί σε μια συζήτηση για την αλήθεια στην ιστορία. Έπρεπε, αντίθετα, να είχαμε ξεκινήσει συζητήσεις σχετικά με την απόδειξη. Επί τη βάση τίνος πράγματος μπορεί κάποιος να επιχειρηματολογεί ως ιστορικός; Πότε μπορούμε να λέμε ότι κάτι είναι ιστορικά αποδεδειγμένο; Πότε μπορούμε να πούμε ότι μια ιστορική άποψη έχει διαφευσθεί; Είναι εκπληκτικό το πώς οι μεταμοντέρνοι, προφανώς με συνοπτικές διαδικασίες, υιοθέτησαν την αφελή θετικιστική ιδέα της αδιαφιλονίκητης και αντικειμενικής ιστορικής πηγής, μιας πηγής που θα είναι ικανή, άπαξ διά παντός, να συνιστά τεκμήριο απόλυτης αλήθειας. Πρόκειται βέβαια για άποψη παλιά, που έχει από καιρό πάψει να είναι στο προσκήνιο, όμως βρίσκεται ακόμα στον πυρήνα των σχετικών συζητήσεων. Ορισμένοι δείχνουν να σκέπτονται ότι, αν μπορεί να καταδειχθεί πως πλήρως αντικειμενικές πηγές ιστορικής γνώσης δεν υπάρχουν, τότε και η ίδια η ιστορική γνώση είναι αδύνατη. Πρόκειται προφανώς για ανοησία. Αυτό που πραγματικά χρειαζόμαστε είναι μια πιο λεπτή, μια πιο επεξεργασμένη έννοια της απόδειξης - μια έννοια της απόδειξης η οποία, λ.χ., θα λαμβάνει υπόψη της όλα τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε όταν προσπαθούμε να ερευνήσουμε θέματα που δεν εμπίπτουν στο παραδοσιακό πεδίο της ιστορικής επιστήμης. Η θετικιστική έννοια της απόδειξης ανέκυψε στη βάση της πολιτικής, στρατιωτικής και νομικής ιστορίας του 19ου αιώνα - η σύγχρονη κοινωνική και πολιτισμική ιστορία, αίφνης, προφανώς βασιίζεται σε μια διαφορετική διαδικασία πιστοποίησης των πηγών και διαφορετικές μορφές απόδειξης (Eurozine, 2003, σ. 8 - η έμφαση δική μου).

Αιτιάται βεβαίως ότι, με την κριτική της, η μεταμοντέρνα προδιάθεση ανέδειξε τον κατασκευασμένο χαρακτήρα πολλών διαδε-

δομένων «ιστορικών αληθειών». Ο Ginzburg απαντά:

Υποστηρίζω απόλυτα την αντι-αυταρχική θέση της μεταμοντέρνας θέσης. Μπορώ ακόμα να πω ότι, ως ένα βαθμό, συμμερίζομαι και το σκεπτικισμό της. Για παράδειγμα, εύκολα μπορούμε να αποδεχτούμε ότι νέες ερμηνείες ενός δεδομένου ιστορικού φαινομένου είναι πάντοτε δυνατές, μια και κάθε επιστημονική κρίση είναι ανοιχτή στη διάφευση, όπως επεσήμανε ο Karl Popper, και είναι ως εκ τούτου, υπό μια έννοια, προσωρινή. Όπως εξήγησε και ο Marc Bloch, όλες οι κρίσεις περί του παρελθόντος ανήκουν στη σφαίρα της πιθανολογίας, ακόμα και αν η πιθανότητα διάφευσης της πιθανολογίας προσεγγίζει το μηδέν. Ούτε ο Karl Popper ούτε ο Marc Bloch ήταν βεβαίως μεταμοντέρνοι.

Όμως το να επικαλείται κανείς τη μαρτυρία τους για να υποστηρίξει ότι όλες οι ιστορικές ερμηνείες είναι ισοδύναμες θα ήταν παράλογο. Η καταφυγή στο σχετικισμό είναι πολύ εύκολος τρόπος για να διαχειριστούμε τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε – τόσο στην ιστορία όσο γενικότερα στην κοινωνία. Κατά την άποψή μου, η σχετικιστική άποψη είναι θεμελιωδώς λαθεμένη – γνωστικά λαθεμένη, πολιτικά λαθεμένη, και ηθικά λαθεμένη. Με σοκάρει ένα παράδοξο στοιχείο της σύγχρονης διανοητικής ιστορίας, ότι λέξεις όπως «αλήθεια» και «πραγματικότητα» απόχτησαν μια αντιδραστική κηλίδα, ενώ λέξεις όπως «όνειρο» και «επιθυμία» θεωρούνται ριζοσπαστικές. Ως αποτέλεσμα η συντηρητική πολιτισμική θέση έγινε ριζοσπαστική, την ώρα που οι ίδιες οι κατηγορίες πάνω στις οποίες βασίζεται η κριτική παράδοση έχουν αποπεμφθεί. Για την Αριστερά, αυτό είναι ένα μοιραίο λάθος. Αισθάνομαι ότι το να επιλέγει κανείς την επιθυμία αντιπαραθετικά προς την πραγματικότητα (συμπεριλαμβανομένης της δυσάρεστης πραγματικότητας) αποτελεί μια ονειρική, αυτο-υπονομευτική κίνηση ήττας [...] Συναφώς, θεωρώ ότι μεγάλο τμήμα της συζήτησης γύρω από το μεταμοντέρνο στις ιστορικές σπουδές είναι παραπλανητικό: υπήρξε μια συζήτηση-απάτη που έτεινε να συσκοτίσει τις πραγματικές επιστημολογικές και πολιτικές δυσκολίες που σήμερα αντιμετωπίζει η ιστορική πειθαρχία (Eurozine, 2003, σ. 9 - η έμφαση δική μου).

Παρεμφερώς κρίσιμη είναι η σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας. Με δεδομένο ότι μεγάλο τμήμα του έργου του Ginzburg χαρακτηρίζεται από ύφος λογοτεχνικό, πώς διαχειρίζεται κανείς αυτή τη συνθήκη;

Πρόκειται και πάλι για τεχνητή αντίφαση. Το να θεωρεί κανείς τη

λογοτεχνία και την ιστορία ως ολότελα διαφορετικά πεδία είναι και εσφαλμένο και ανιστορικό. Πάντοτε συνδιαλέγονταν, περισσότερο ή λιγότερο αλληλοεπικαλυπτόμενα. Το ότι η ιστορική γραφή γίνεται μερικές φορές μυθιστορηματική και ότι, επιπλέον, συχνά μεταχειρίζεται λογοτεχνικές μορφές δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Απείρως πιο ενδιαφέρουσα προσέγγιση –τόσο για την ιστορία όσο και για τη λογοτεχνία– είναι να διαπιστώσει κανείς ότι αμφότερες οι πειθαρχίες μοιράζονται μια υποχρέωση προς την αλήθεια, και στη συνέχεια να ερευνήσει το πώς έχει αυτή υπηρετηθεί σε διαφορετικές περιόδους. Θεωρώ ότι ο λογοτεχνικός μοντερνισμός υπήρξε, πρώτα απ' όλα, μια προσπάθεια ανακάλυψης νέων τρόπων και μορφών για να ειπωθούν αλήθειες [...] Με αυτή την έννοια με αφορά πάντοτε ως ιστορικό. Κάθε λογοτεχνικό διάβημα –ένα κείμενο που είναι είτε μυθιστορηματικό είτε ιστορικό– προσεγγίζει την αλήθεια με το δικό του τρόπο, εκφράζει τη δική του άποψη περί της αλήθειας... (Eurozine, 2003, σ. 9).

Ευχής έργο θα ήταν οι επισημάνσεις αυτές να μπόλιαζαν ορισμένες, έως πρότινος υπεροπτικές, μεταμοντέρνες δοξασίες...